

ЖАДЬКО Віталій

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін,
Запорізький державний медичний університет, Запоріжжя, Україна.*

БІДЗІЛЯ Петро

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін,
Запорізький державний медичний університет, Запоріжжя, Україна.*

РІЗНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ВОЛІ

Класик світової раціоналістичної філософії Г. Гегель виходив із того, що прогрес у розвитку суспільства залежить від того, якою мірою в суспільній свідомості реалізується розуміння сутності свободи. Звичайно, що така постановка правомірна й об'єктивна, якщо брати до уваги, що він, ймовірно, перш за все мав на увазі свободу як категорію пізнавально-дослідницького мислення. Оскільки воно має діалектичний характер, свобода корелюється із необхідністю. Звідси відоме визначення про свободу як пізнану необхідність, адже остання без такого усвідомлення сліпа. Тобто, онтологія свободи в такому розумінні є категорією суто наукового природознавчого пізнання. В цій царині пізнавальне мислення жорстко підпорядковане відкриттю закону в усіх його атрибутивних ознаках. А саме: закон є прояв *об'єктивних, загально-необхідних, внутрішніх, сутнісно спрямованих усталених і незмінно повторюваних взаємозв'язків* між об'єктами, що стають водночас об'єктами пізнавальної діяльності вчених. Це, можна сказати, **перший аспект** онтології проблеми свободи волі в її науково-природознавчому контексті.

Другий аспект зумовлений тим, що людина є не лише природною істотою, яка містить в собі всі форми буття матерії. Звідси й вихідна аксіома філософського способу пізнання: людина як мікрокосм подібна макрокосму. Якщо так, то пізнання має бути самопізнанням. На це слід постійно звертати увагу, аби подолати хибне розуміння свідомості як всього лише модус суспільної свідомості. Воно йде від визначення К. Маркса, дане ним не в стані душевної рівноваги, а під впливом її втрати через відмову Л. Фейєрбаха співпрацювати в заснованому ним часописі. Це положення про те, що сутність людини визначається не її специфічними мікро-космічними природно-біологічними особливостями, а сукупністю всіх суспільних відносин. Ставши партійною ідеологією, філософія радянської доби ігнорувала застереження того ж таки Гегеля про те, що способом існування **самосвідомості** є знання. Якщо це наукові знання, тоді суспільна свідомість в її науково-природознавчому вимірі справді має визначати свідомість індивідуальну. Якщо ж це знання, об'єктом пізнавального інтересу якого є суспільство, а людина це такою ж мірою, як і

природною, є суспільною істотою, в такому разі мають діяти діалектичні протилежності тим категоріям пізнання, які визначають об'єкти природи. Йдеться про те, що об'єктивне корелює із суб'єктивним, загальне з окремим індивідуальним, внутрішнє із зовнішнім, необхідне із випадковим, сутнісне із несуттєвим, незмінне й усталене з мінливим і неповторюваним. Ось чому закони суспільства діють як певні тимчасові тенденції, а не лінійно, не прогнозовано. Діють так, бо такою є людина як носій вольової дії. А воля не завжди є волею, визначеною об'єктивними науковими факторами, не є синонімом закону. Звідси інший історичний вимір філософії: виявлення співвідношення волі й розуму.

Третій аспект якраз і характеризує пізнавальний розвиток як науково-природознавчого аспекту, адже філософія, розвинувши багатоаспектність мислення як головного засобу пізнання, є матір'ю наук, так і природознавчого як водночас людинознавчого й суспільствознавчого. Це означає, що проблема свободи волі має вирішуватись як прояв загального в особливому природно-генетичному й суспільно-народному індивідуальному. Причому, первинними є природні специфічні біогеоценотичні особливості, які нікуди не зникають від того, що людина може змінювати природно-географічні умови свого буття в різних типах суспільства.

Таким чином, людина як природно-соціальна істота мотивує свою життєдіяльність універсальним чином. Оскільки вона тілесно стиснена макрокосмом до рівня мікрокосму, її внутрішня – фактично безмірна – духовна енергія постійно прагне до її витіснення назовні. Якщо природні живі істоти впорядковані у таких сублімаціях тривалою еволюцією, спрямованою на збереження рівноважного стану з навколишнім середовищем, яке порушується лише на певний час, зумовлений потребами в добуванні їжі, то людина зобов'язана своїм суспільним оточенням до само-впорядкування. Тут, як свідчить історія людства, як і окремих народів, рівноважний стан, так бажаний всіма членами соціуму, є, на жаль, швидше виключенням. Тому й діє дещо пом'якшений природний закон боротьби всіх проти всіх попри всі заклики до політкоректності. Не слід забувати, що, на відміну від біологічних істот, для людського роду не існує внутривидових заборон на вбивство. Так виникає проблема свободи волі як обов'язок свідомо й самостійно «випускати назовні» внутрішні устремління. Якщо людина здатна до такого вибору, не порушуючи при цьому право вибору іншої людини, може встановитись рівноважний стан соціуму. Якщо ж не здатна, тоді настає взаємне поборення як на міжіндивідуальному, так і міжродовому рівні. На жаль, але перемагає другий варіант, адже природно-біологічне як органічне переважає й перемагає соціальне як значною мірою штучне.

Філософія життя якраз і стала реакцією певних мислителів на панлогізм, який характеризував діалектичну систему Гегеля. Але при цьому нащадкам не слід дорікати йому

за це. Навпаки, слід подякувати за створення ним системно-цілісного способу мислення, без якого неможлива будь-яка система освіти. А він, як і всі учасники конференції, є викладачами, просвітителями, а світло йде від загального, а не індивідуального, що лише уявляє себе загальним. Спочатку потрібно мати ідею цілісності, щоб потім, не ігноруючи її, не забуваючи про неї, мати можливість раціонально донести до інших людей власне особливе індивідуальне бачення. Про це вів мову вже Августин Святий, стверджуючи, що любов йде від бачення цілого, а ненависть – від відсутності такого бачення. Усвідомлення цього вкрай важливе для української людини із властивим їй індивідуалізмом, що йде від «вільної волі», не завжди облагородженої теоретичним знанням.

Розвиток філософії, яку Аристотель визначив як процес «мислення про мислення», як розвиток мислення в його цілеспрямованості на самопізнання і водночас світопізнання, без наявності якого людина є носієм рабської свідомості, оскільки у своїх мотиваційних спонуканнях стає виконавцем чужої волі. Тому фактично головне питання філософії це не стільки співвідношення матерії і свідомості, а співвідношення волі й розуму. А воля від народження людини не є розумною, її потрібно сформувати в такій якості. Це було аксіомою вже для біблійної мудрості. Чільний представник реалізму в середньовічній філософії, яка в особах Платона й Аристотеля мала релігійний, тобто сакральний статус, оскільки для теоретичного богослов'я Бог є синонімом розуму й, відповідно, розумної волі, І.С. Еріугена стверджував, що: «нас не відмовляють, а, навпаки, заохочують досліджувати себе самих; як сказав Соломон: «Якщо не пізнаєш самого себе, йди на шляхи тварин». Адже не далеко пішов від безсловесних тварин той, хто не знає ні себе самого, ні загальної природи роду людського. І Мойсей говорить: «Дослухайся себе самого і читай, немовби у книзі, історію діянь душі» [1, с.789].

Це означає, що «реальність», дійсність (реальне в перекладі й означає дійсне як дієве, як самодіяльне) людини полягає в наявності в ній розумної волі. Між тим від природи воля свавільна, інстинктивна, невпорядкована, хаотична у своїй дієвій невизначеності. Така воля сподівається на вдачу, на Фортуну. Тому С. Боецій наголошував, що Фортуна існує, але вона стоїть на заваді існуванню людини як господарки власної волі, яка й має стати для неї її долею, має визначати її долю. Воля до розуму, до пізнання суцього розвивається Філософією, – така думка Боеція. «Ніколи Фортуна не зробить твоїм того, що природа зробила для тебе чужим» [2, с.214]. Природа в філософському контексті – це не стільки фізика речей, предметів, явищ, скільки їх сутність, відкрита пізнанню, а не сприйняттю. «Становище, надане людині природою, таке, що лише тоді людина відрізняється від усіх інших речей, коли пізнає себе, і вона ж опускається

нижче тварини, якщо перестає усвідомлювати своє призначення. Якщо для інших тварин не знати самих себе відповідає їхній природі, то в людей це наслідок розтлінності» [2, с.215].

У Новий час Б. Спіноза стверджував, що помилки в пізнанні виникають від того, що люди ототожнюють свій спосіб світобуття й світорозуміння зі способом розвитку фізичної природи самої по собі. Але «природа не визначає для себе жодних цілей, і... всі кінцеві причини складають тільки людські вимисли. ..Зазначене вчення про цілі повністю перекидає природу» [3, с.361]. Хоча перекиданням і хибним виявляється розвиток суспільства – воно веде не об'єктивний і природовідповідний спосіб життя, а суб'єктивістський і довільний, визначений морально-етичними домислами про природу добра і зла, порядку і хаосу, краси й потворного і т. ін. Проблеми суспільства й людини можуть вирішитись, якщо буде усвідомлення того, що «розум і воля – одне і те ж» [3, с.377].

Нарешті, Гегель виходив із того, що людина настільки вольова, настільки розумна. Бути фізично дорослим, але не дорости до розуму, – в цьому найтяжча трагедія людського життя. Всі діалектичні старання Гегеля якраз і були спрямовані на духовне народження людини через створену ним систему наукової філософії. «Хоч зародок і є *в собі* людиною, але він не є людиною *для себе*; для себе він такий лише як розвинений розум, який перетворив себе в те, що він є *в собі*» [4, с.11].

Це не так легко зробити, тому філософія Гегеля, навпаки, сприяла сплескові літературно-філософського ірраціоналізму. К. Маркс як фактичний гегельянець стверджував, що розум існував завжди, але не завжди в розумній формі. Для цього потрібно, щоб свобода волі виступала для конкретної людини як її власна воля до пізнання в собі самій тих здібностей, які вона здатна трансформувати в здатність їх практичної реалізації. Без цього вона неодмінно буде діяти невпорядковано, хаотично, вносячи в суспільство безмірний безлад. Чільний представник сучасної філософської антропології Е. Морен на підставі глибоких досліджень мав право стверджувати, що «оскільки поєднання ілюзій, непоміркованості, нестабільності, нечіткого розмежування реального й уявного, змішування суб'єктивного й об'єктивного, помилок, безладдя ми називаємо безумством, ми просто змушені визнати, *homo sapiens est homo demens* [5, с.106-107].

Висновок. Проблема свободи волі має вирішуватись на індивідуальному рівні за умови, що людина, по-перше, свідомо свого високого покликання; по-друге, буде визначати себе в якості автономного суб'єкта розумно-вольової діяльності; по-третє, проявить готовність до докладання максимуму зусиль для того, аби своє життя присвятити тому поклику, який адекватно, як писав М. Гайдеггер, відповідатиме на «поклик Буття сущого» гармонійним налаштуванням на його «мелодію»; по-четверте, буде створювати споріднені за

здібностями і здатністю їх розвивати й примножувати соціації як «добірні меншини», що сприятиме розвитку суспільства в напрямку творчого, а не консервативного, мімезису.

Для визначеності в таких вимірах, слід виходити з того, що свобода – це не просто усвідомлена необхідність, а засіб для розвитку в собі свободи мислення. Такої його якості, яка дає усвідомлення того, що свобода в суто природному визначенні – «що хочу, те й вчиняю» – в її розумній змістовній формі означає включення в нього не лише необхідності бажання, хотіння. Має бути системно-цілісне мислення, яке діє у всій єдності діалектичних категорій. Воля до життя має звільнитись від жорсткої лінійної необхідності, оскільки необхідність завжди прокладає собі шлях через ті можливості, які є випадковими для інших людей, але суттєвими для конкретної особи. Сутність явлена всіма взаємопов'язаними категоріями діалектичного способу само-пізнавального мислення, а не якоюсь її парою, як це вульгаризувалось в радянську філософську добу. Людина як мікрокосм покликана еволюцією до сприйняття себе в якості універсальної істоти, адекватної Універсуму.

Звичайно, такий підхід має реалізуватись поступово. Найперше, його мають пояснювати новонародженим дітям вже з перших років виховного процесу як освітнього і просвітницького. Те, що універсальний розвиток не може здійснити окрема людина, не значить, що так не розвивається людство загалом. Досягаючи розвитку хоча б декількох здібностей, кожна людина вже відчуває себе щасливою, а не одномірною, не радянською. Це означає, що свавільна воля має спрямувати свою природну енергію на дію, яка сприйматиметься як розумна тому, що буде мати суспільну підтримку. Адже прояви дикунства і варварства є такими, що їм не надані цивілізовані форми. Принаймні система освіти має забезпечити таке зростання.

Насамкінець. Не можна забувати, що людина починає свою соціалізацію з того, що визначає себе займенником **Я**. Тому вся справа в тому, щоб відійти від хибної практики, яка й нині продовжується в системі шкільної, й, на жаль, часто й вищої освіти. А саме: всі студенти чули від своїх вчителів тоталітарну педагогічну максиму: **Я** – остання літера в алфавіті. Але в житті вона перша. Це і є вольовий вибір, який слід органічно підвести під **Ми**. Тоді **Я** стане суб'єктом розумної волі. Що не означає, ніби розумна воля лише воля науковця. Нею є та, вибір якої збігається із розвитком здібностей. Звідси й гуманістична максима: ***кожній людині розвиток властивих їй здібностей, які стають діяльно здатними у спорідненому соціумі.***

Література

1. Антология мировой философии. В 4-х томах. – М., «Мысль», 1969. – Т.1. – 936 с.
2. Бозций С. Утешение философией и другие трактаты, / С. Бозций. – М., Изд. «Наука», 1990. – 415 с.
3. Антология мировой философии. В 4-х томах. – М., «Мысль», 1970. – Т.2. – 776 с.

4. Гегель. Система наук. Феноменология духа. – М., Соцэкгиз, 1959. – 440 с.

5. Морен Е. Втрачена парадигма: природа людини / Е. Морен. – «Філософська і соціологічна думка». – 1995. – №5-6. – С. 90-109.